

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ REGARDING THE PROBLEM OF FORMING LEADERSHIP QUALITIES IN FUTURE BORDER GUARDS

Стаття присвячена аналізу теоретичних основ лідерства як соціального феномену. Розкрито проблему лідерства в сучасному суспільстві. В аналізі лідерства автор звернувся до реалізації його в такому соціальному інституті українського суспільства як прикордонна служба. Автор представив у статті декілька визначень «лідерства» в науковій та побутовій сфері. Здійснено аналіз основних концепцій щодо походження лідерства в суспільстві: харизматична теорія (пояснює лідерство як особливий набір якостей лідера, що спонукають інших до продуктивнішого виконання своїх дій; згідно з теорією лідером неможливо стати, тобто лідерські якості є вродженими); синтетична теорія (позиціонує лідерство як процес організації міжособистісної взаємодії та управління лідером цим процесом, тобто лідерство є результатом спільної діяльності людей); ситуаційна теорія (розглядає лідерство як результат ситуаційних факторів та відповідність між цими ситуаціями та лідером); біхевіористична теорія (зосереджена на поведінковій теорії, тобто основна увага приділяється діяльності та діям особи, а не психічному характеристикам чи внутрішньому стану; згідно із теорією лідером можна стати через навчання, спостереження, діяльність); транзакційна теорія (заснована на аналізі взаємної вигоди від стосунків між лідером і послідовниками, на отриманні вигоди або ресурсів послідовниками від лідера та відсутності в них глибокої внутрішньої мотивації); трансформаційна теорія (сконцентрована на відвертій прихильності до лідера та глибокій внутрішній мотивації); теорія впливу (виступає як чергова спроба проаналізувати владу особистості не на основі певної посади, а особистих якостей, форм поведінки). Подано перелік праць вітчизняних та зарубіжних вчених, котрі займалися вивченням різних аспектів лідерства.

Ключові слова: лідерство, теорії лідерства, майбутні офіцери-прикордонники, здатність до лідерства.

The article is devoted to the analysis of the theoretical foundations of leadership as a social phenomenon. The problem of leadership in modern society is revealed. In the analysis of leadership, the author turned to its implementation in such a social institution of Ukrainian society as the border service. The author presented in the article several definitions of "leadership" in science and life. The author of the article carried out the analysis of the basic concepts of the origin of leadership in society: charismatic theory (it explains leadership as a special set of leadership qualities that motivate others to perform their actions more productively; according to the theory it is impossible to become a leader, leadership qualities are innate); synthetic theory (it positions leadership as a process of organizing interpersonal interaction and managing the leader of this process, leadership is the result of joint activities of people); situational theory (it considers leadership as a result of situational factors and the correspondence between these situations and the leader); behavioural theory (it focuses on behavioural theory, in which special attention is paid to the activities and actions of the person, and not on mental characteristics or internal state; in this theory, you can become a leader through training, observation, activity); transactional theory (it is based on the analysis of the mutual benefit of the relationship between the leader and the followers, the benefit or resources of the followers from the leader and the lack of deep internal motivation); transformational theory (it is focused on open commitment to the leader and deep inner motivation), and theory of influence (it acts as another attempt to analyse the power of the individual not on the basis of a particular position, and personal qualities, forms of behaviour). The list of works of domestic and foreign scientists, who studied various aspects of leadership, is given.

Key words: leadership, theories of leadership, future border guard officers, ability to lead.

УДК 316.46:378.21.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.34>

Мішенюк Р.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри загальновійськових
дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Соціально-політична сутність людини має активний прояв в її соціальній активності, цілеспрямованій діяльності, соціальних переміщеннях, соціальному позиціонуванні тощо. Особи, приналежні до конкретної соціальної групи зазвичай використовують потужні інноваційні ресурси, що сприяють об'єднанню навколо себе прихильників задля вирішення соціальних питань, змінності структур політичного, культурного та економічного утворення, трансформацій дійсності та саморозвитку. Такі характеристики є відображенням змісту соціальної позиції сучасної людини під назвою «лідерство». Соціуму потрібні особи, котрі справляють вагомий вплив на суспільство, формувати нову

ідею та пропозицію, презентувати нестандартне мислення, із яскраво вираженими організаційними, управлінськими властивостями, з витривалістю щодо емоційного, вольового, інтелектуального та фізичного навантаження. Нинішні глобалізаційні проблеми, численні дискурси щодо мови, цінностей та норм, релігійних позицій та культурних, лідерство позиціонується як актуальна характеристика сучасної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання лідерства у наукових джерелах презентовані у соціологічній, військовій, політологічній, психологічній та педагогічній галузях. На основі цього, проблеми, присвячені лідерству, є предметом дослідження не однієї, а декількох

дисциплін. Теоретичні напрацювання, представлені зазвичай розкриттям сутності лідерства у різних сферах діяльності, предмету лідерства в соціальній спільноті, завданням та функціям лідерства та ін.

Ми звернули увагу на наукові праці вчених Заходу, оскільки економіко-політичні науки там активно розвивались, щоб удосконалити функції державного управління, здійснювати зміни в економічній галузі. Науковці М. Боуер [19] та Дж. Юкі [22] проводили аналіз генезису категорії «лідерство» та функції з обов'язками лідера в старій та новій політиці.

Предмет лідерської стратегії представлений у роботах С. Юйк [20] та Цун Ян Ши [21], а сутність лідерських якостей – у роботі Г. Фіндельмана [16].

Статус лідерів в управлінні вивчено у працях Б. Карлофа, С. Седерберга [5].

Українські вчені, зокрема О. Шкурко [17] досліджували проблему формування іміджу сучасних авторитетних лідерів. У сучасній політології використано наукові роботи, в центрі яких питання лідерства у політиці. Можна констатувати, що чимала кількість досліджень з політичного лідерства призвели до того, що лідерство та політичне лідерство помилково вважають рівнозначними. А. Ахундова [1], С. Біленко [2], С. Денисюк [4], С. Осіпова [9], А. Пахарев [10] та ін.

Нами встановлено, що майже не дослідженим є питання лідерства у секторі безпеки та оборони. Статусу дискусійного отримала проблема формування здатності до лідерства в офіцерів-прикордонників, лідерських характеристик офіцерів тощо.

Метою статті є узагальнення результатів аналізу здатності до лідерства майбутніх-прикордонників наукових працях у теоретико-прикладного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) виконує роль правоохоронного органу спеціального призначення. ДПСУ виконує фундаментальні функції у суспільстві, а тому є одним із ключових соціальних інститутів. За стрімкого розвитку сучасної спільноти існує потреба у проведенні реформування прикордонної служби, що стосуються до техніко-управлінської та соціально-економічної діяльності. Своєю чергою, це означає, що існує запит у формуванні особистості офіцера-прикордонника, котрий має високий рівень адаптації, виходу з нестандартних ситуацій, прагне саморозвиватись та самовдосконалюватись, продуктивно взаємодіяти, здійснювати переконливий вплив на оточуючих щодо поглядів, реалізації організаційно-управлінських функцій. Така характеристика зумовлює потреби у дослідження здатності майбутніх офіцерів прикордонного відомства до лідерства.

ДПСУ повинна реформувати систему підготовки нової офіцерської генерації відомства, які будуть презентабельними, професійно взаємодіючими, із комплексом сформованих та розвинених компетентностей, що слугують задатками для лідерства у колективі тощо.

За умови ініціативної діяльності чималої кількості науковців, можна згадати певні теорії стосовно лідерства, зокрема його генезису та змісту. За змістом цих положень у теоріях людина може народжуватись із лідерськими властивостями або сформувати їх у певній соціальній групі. Згідно думки вчених найсприятливішими соціальними утвореннями, що справляють істотний вплив щодо формування здатності до лідерства в особі це різноманітні соціальні організації. Запропоноване дослідження щодо проблеми формування здатності до лідерства аналізується в майбутніх офіцерів-прикордонників. Соціальним групам офіцерів прикордонного відомства притаманні специфічні та культурні і психологічні характеристики, що продиктовані змістом їх професійної діяльності. Офіцерам-прикордонникам тактичного та оперативного рівня підготовки передбачено виконання функцій на управлінських посадах, а отже – сформованість конкретних професійних якостей: вміння впливати на інших людей, вміння згуртовувати персонал у прикордонному колективі, вміння приймати рішення та нести за них відповідальність, вміння налагоджувати комунікацію без втрати свого соціального статусу тощо. Перераховані характеристики відображають зміст лідерства в сучасному суспільстві.

У ДПСУ підготовка офіцерських покладено на Національну академію ДПСУ (далі – НАДПСУ). Варто наголосити на тому, що зміст їх фахової підготовки, а також сформованість професійної компетентності викладачів НАДПСУ уможливили процес формування в офіцерів-прикордонників здатності до лідерства. З цього випливає, що необхідною умовою є аналіз проблеми формування згаданої вище здатності як педагогічної проблеми. Це означає, що педагогіка як універсальна наука, яка поєднує знання з різноманітних наукових галузей, використовує широкий спектр інструментів задля формування здатності до лідерства в особистості.

Дефініція «лідерство» є багатофункціональною, а тому існує чимало визначень зі своїм змістом істотних ознак. Ці ознаки відображають широкий спектр явищ, котрі пов'язані із владою, впливом на соціальні спільноти (колективи) тощо. Категорія «лідерство» виникла у повсякденній мові, а потім було перенесено у наукову сферу. У подальшому в залежності від інтересів дослідження у змісті поняття «лідерство» представляли різні ознаки, що призвело до відсутності єдиного визначення цього поняття.

За узагальненими результатами дослідження наукових джерел, виокремлено підходи у визначенні змісту дефініції «лідерство»:

- тип влади;
- управлінське явище;
- здатність впливу на людей.

Слід наголосити на тому, що наукові праці, в яких задля чіткого та однозначного визначення категорія «лідерство» розкрита з об'єктивних та суб'єктивних сторін.

Об'єктивність лідерства полягає в тому, що воно базується на потребах складної соціальної ієрархії. Будь-яка соціальна спільнота або інститут мають власну структуру, котра зазвичай потребує певної організації, впорядкування поведінки, розподілу функціональних ролей тощо. Перераховані процеси управління, організації та впорядкування можливі завдяки існуванню лідера. Суб'єктивною стороною лідерства виступають особистісні якості лідера.

Особливості концентрації лідерства у соціальних спільнотах є різними, уніфікованих способів появи лідера не існує. Зважаючи на це, у науковій літературі сформувалось декілька теорій лідерства, положення яких спрямовані на пояснення способів концентрації лідерства в суспільстві:

– *харизматична теорія* пояснює лідерство як особливий набір якостей лідера, що спонукають інших до продуктивнішого виконання своїх дій; згідно з теорією лідером неможливо стати, тобто лідерські якості є вродженими;

– *синтетична теорія* позиціонує лідерство як процес організації міжособистісної взаємодії та управління лідером цим процесом, тобто лідерство є результатом спільної діяльності людей;

– *ситуаційна теорія* розглядає лідерство як результат ситуаційних факторів та відповідність між цими ситуаціями та лідером;

– *біхевіористична теорія* зосереджена на поведінковій теорії, тобто основна увага приділяється діяльності та діям особи, а не психічному характеристикам чи внутрішньому стану; згідно із теорією лідером можна стати через навчання, спостереження, діяльність;

– *транзакційна теорія* заснована на аналізі взаємної вигоди від стосунків між лідером і послідовниками, на отриманні вигоди або ресурсів послідовниками від лідера та відсутності в них глибинної внутрішньої мотивації;

– *трансформаційна теорія* сконцентрована на відвертій прихильності до лідера та глибинній внутрішній мотивації;

– *теорія впливу* виступає як чергова спроба проаналізувати владу особистості не на основі певної посади, а особистих якостей, форм поведінки тощо [20].

У педагогічній науці вивченню лідерства присвячені праці Н. Мараховської [7], А. Мітлоша [8],

О. Пономарьова [11], А. Романовського [14], Н. Семченка [15] та ін.

У педагогічних наукових джерелах нині є чимало напрацювань з проблеми формування здатності до лідерства в особистості. Переважна більшість цих праць належать до теорії виховання, і дещо менше – до теорії навчання.

Дослідниця Н. Семченко [15] є автором низки наукових праць, присвячених педагогічним умовам формування лідерських якостей особистості. Вчена Н. Мараховська [7] досліджувала формування лідерських якостей у майбутніх фахівців освітньої сфери. В. Ягоднікова [18] вивчала формування зазначених якостей в учнів старших класів.

Як засвідчив аналіз зарубіжних наукових джерел, проблема лідерства і зокрема формування здатності до лідерства представлена у бізнес-мотиваційній літературі з питань менеджменту, маркетингу тощо. Західні джерела з цієї проблеми зазвичай написані як презентація власного досвіду конкретного управлінця, власника компанії або маркетолога. Жодних рекомендацій методичного або педагогічного змісту такі джерела не пропонують, а тому ми звернулись лише до вітчизняних наукових джерел.

Педагогічна думка в Україні здебільшого представлена працями з проблем патріотичного виховання, що пояснюється історичними особливостями формування України як незалежної держави у світовій спільноті, з проблем формування загальних та професійних компетентностей тощо.

З-поміж наукових праць з проблеми здатності до лідерства в майбутніх офіцерів-прикордонників можна виділити праці Н. Агаєва [12], О. Войтюк [3], О. Маковського [6], Б. Ратича [13] та ін.

Поліфункціональність поняття «лідерство» вплинуло на формування концепцій, теорій та підходів, предметом вивчення яких виступають лідерські якості, особистість лідера, типи лідерства, здатність до лідерства як складова професійної компетентності фахівця тощо.

Таким чином, інтерес до лідерства та спроби пояснити цей соціальний феномен призвели до того, що у науці сформовано декілька теоретичних підходів.

Висновки. Проведення та узагальнення теоретичних основ проблеми здатності до лідерства у наукових дослідженнях дало змогу виокремити основні концепції та теорії лідерства, визначити значення лідерства у суспільства та роль лідера в окремих соціальних групах. Подальшими перспективами наукових напрямків дослідження можуть бути уточнення сутності, змісту та структури здатності до лідерства майбутніх офіцерів-прикордонників, виділення педагогічних умов формування лідерства в майбутніх офіцерів-прикордонників тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ахундова А. Проблеми політичного лідерства. *Гілея*: науковий вісник. 2012. Вип. 58. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_58/Gileya58/P8_doc.pdf (дата звернення: 12.09.2020).
2. Біленко С. С. Сутність і специфіка інституту політичного лідерства в сучасному українському політичному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Одеса, 2004. 16 с.
3. Войтюк О., Ваколюк Т. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей курсантів-прикордонників під час навчання іноземної мови. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 3. С. 40–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_pn_2016_3_6 (дата звернення: 20.09.2020).
4. Денисюк С. Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ, 2007. 18 с.
5. Карлоф Б., Седерберг С. Вызов лидеров: пер. со швед. Москва : Изд-во «Дело», 1996. 352 с.
6. Маковський О. К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02. НАПВУ. Хмельницький, 2002. 18 с.
7. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2009. 22 с.
8. Мітлош А. В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2007. 24 с.
9. Осипова С. А. Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства та їх прояв в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Одеса, 2006. 16 с.
10. Пахарев А. Д. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становище : автореф. дис. ... д-ра. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Київ, 2003. 32 с.
11. Пономарьов О. С. Феномен лідерства в контексті суспільних потреб. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4. 2015. С. 11–19.
12. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів : методичний посібник / Агаєв Н. А. та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2014. 209 с.
13. Ратич Б. Я. Історична ретроспектива поглядів на роль лідерів у військовому колективі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2015. № 1. С. 173–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_ppn_2015_1_16 (дата звернення: 03.09.2020).
14. Романовський А. Г., Михайличенко В. Е., Грень Л. Н. Педагогіка лідерства : монографія. Харків : ФЛП Бровин А. В. 2018. 500 с.
15. Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2005. 23 с.
16. Финдельман Г. Н. Характерные черты лидера в менеджменте. URL: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm123.html> (дата звернення: 26.05.2006).
17. Шурко О., Новик А. Формування іміджу авторитетного лідера в сучасних умовах. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2010. Вип. 22. С. 100–105.
18. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Л., 2006. 21 с.
19. Marvin Bower Developing leaders in a business. URL: http://www.mckinseyquarterly.com/Governance/Leadership/Developing_leaders_in_a_business_237 (дата звернення: 16.09.2020).
20. Stogdill R. Handbook of Leadership: a survey of theory and research. New York : Free Press, 1974. 613 p.
21. Hsieh Tsun-yan, Yik Sara. Leadership as the starting point of strategy. URL: http://www.mckinseyquarterly.com/Strategy/Strategy_in_Practice_February_2005 (дата звернення: 25.09.2020).
22. Yukl G. An evaluation of conceptual weaknesses in transformational and charismatic leadership theories. *The Leadership Quarterly*. 1999. 10 (2). 285–305.